

ВИМУШЕНА ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗІТКНЕННЯ Й АДАПТАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ МЕНТАЛЬНИХ КУЛЬТУР

FORCED INTERNAL MIGRATION IN UKRAINE: PROBLEMS OF COLLISION AND ADAPTATION OF REGIONAL MENTAL CULTURES

Токар Маріан,

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології й державного управління,
директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті актуалізуються проблеми зіткнення й адаптації регіональних ментальних культур через вимушене внутрішнє переселення жителів Сходу й Півдня України на Закарпаття внаслідок «малої» війни за незалежність України 2014–2016 рр. із російськими окупаційними військами та сепаратистами. Подаються умови й наслідки адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі. Визначаються характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації, а також імовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: Україна, громадянське суспільство, внутрішня міграція, переселенці, регіональна соціалізація, регіональна культура, регіональна ідентифікація, ідентичність, ментальність, адаптація.

В статье актуализируются проблемы столкновения и адаптации региональных ментальных культур из-за вынужденного внутреннего переселения жителей Востока и Юга Украины в Закарпатье в результате «малой» войны за независимость Украины 2014–2016 г. с российскими оккупационными войсками и сепаратистами. Подаются условия и последствия адаптации переселенцев к новой для них региональной среде. Определяются характерные особенности неоднородности процессов региональной социализации и культурной адаптации, а также вероятные угрозы столкновения ментальных и политических культур для стабильного развития гражданского общества.

Ключевые слова: Украина, гражданское общество, внутренняя миграция, переселенцы, региональная социализация, региональная культура, региональная идентификация, идентичность, ментальность, адаптация.

The article has analyzed the problems of collision and adaptation of regional mental cultures through the forced internal immigrants of the East and South inhabitants of Ukraine to Zakarpattia due to “small” war for independence of Ukraine 2014–2015 with Russian occupying troops and separatists. The article under consideration has also given the conditions and consequences of adaptation of immigrants in a new regional environment; has identified characteristic peculiarities of heterogeneity processes of regional socialization and cultural adaptation and also possible threats of collision of mental and political cultures for sustainable development of civil society.

Key words: Ukraine, civil society, internal migration, immigrants, regional socialization, regional culture, regional identification, identity, mentality, adaptation.

Постановка проблеми. Події 2014–2016 рр. в Україні безпосередньо пов'язані з активністю російських окупаційних військ, які спільно із сепаратистами Сходу України виконують чітко сплановану офіційною московською владою деструктивну й дестабілізуючу роль. Унаслідок цього «мала» війна за незалежність України спричинила масову міграцію населення в інші частини держави, менш вразливі для війни.

Метою статті є акцентування уваги на тому, що вимушені переселенці на нових територіях стикаються з чималими проблемами, щоправда, не завжди вони викликані побутовими й трудовими негараздами, а мають і соціально-психологічний, національно-культурний і ментальний характер. Адже за будь-яких умов відбувається процес зіткнення регіональних ментальних культур, і внутрішні переселенці змушені адаптовуватися до нових умов життя. Тому ми намагаємося визначити ключові пріоритети цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Згідно з даними на 1 березня 2015 р. з тимчасово окупованої території України та районів, де проводиться антитерористична спецоперація, до інших регіонів держави переселено 766 578 осіб; із них 138 638 дітей і 346 157 інвалідів; із Донецької й Луганської областей – 746 293 особи, з яких 133 028 дітей і 344 605 інвалідів; громадян, які переселені з Автономної Республіки Крим і міста Севастополь – 20 285 осіб, з яких 5 610 дітей та 1 552 інваліда [2].

За логікою територіального розмежування більше внутрішньо переміщених осіб розміщено в Харківській (145 052 особи, з яких 16 997 дітей і 97 494 інваліди), Луганській (136 945 осіб, з яких 10 941 дитина та 110 741 інвалід), Донецькій (100 752 особи, з яких 21 578 дітей і 30 176 інвалідів), Дніпропетровській (80 115 осіб, з яких 14 866 дітей і 38 412 інвалідів), Запорізькій (59 346 осіб, з яких 15 094 дитини та 18 148 інвалі-

дів), Київській (35 341 особа, з яких 8 060 дітей і 1 369 інвалідів) областях і в м. Київ (39 047 осіб) [2].

Найменша кількість розселених у Тернопільській (2 395 осіб, з яких 636 дітей і 794 інваліди), Чернівецькій (2 491 особа, з яких 796 дітей і 368 інвалідів), Івано-Франківській (3 127 осіб, з яких 978 дітей і 407 інвалідів), Закарпатській (3 494 особи, з яких 950 дітей і 1 045 інвалідів), Волинській (3 548 осіб, з яких 1 018 дітей і 720 інвалідів) і Рівненській (3 621 особа, з яких 1 074 дитини та 987 інвалідів) областях [2].

Отже, Закарпаття в цьому переліку – серед тих регіонів, які готуються зустріти найменшу кількість внутрішньо переселених осіб, що зумовлено й тим, що Закарпаття є найзахіднішою областю України й знаходиться найдалі від території російсько-української війни. Проте ця кількість переселенців аж ніяк не зменшує перелік і зміст проблем, які виникають унаслідок цього.

Чи важливі умови та наслідки адаптації переселенців у новому для них регіональному середовищі? Чи варто говорити про характерні особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації, а також імовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства? Історія України, на наш погляд, дає однозначну ствердну відповідь на ці запитання.

Очевидно, фахівцям вдасться оперативно встановити ключові напрями проблем конфлікту, з якими в новому регіоні, ймовірно, зіткнуться переселенці (і місцеві жителі також). Ми ж хотіли наголосити, що поруч із адаптацією побутовою, трудовою й психологічною, важливою є й просвітницька адаптація, яка містить у собі ознайомлення переселенців із культурою й історією нового для них регіону. Ми впевнені, що таким чином вдасться уникнути багатьох негативних наслідків зіткнення ментальних культур громадян Сходу й Заходу України, адже культурно-історичний аспект стабільного співжиття носіїв різних регіональних культур є надзвичайно важливим.

Зауважимо, що структура жителів неоднорідна за соціальними й демографічними ознаками, тому є деякі розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціальних груп. Проте важливою умовою наслідування традицій регіону є регіональна соціалізація, яка забезпечує становлення регіональної громадянської культури, сприяє ідентифікації мешканців регіону з регіоном і формуванню відчуття єдності з громадою [4, с. 120]. Регіональна свідомість, що формується завдяки соціалізації, є запорукою відтворення урбаністичного способу життя та способу думки. Бажаною моделлю й кінцевою метою процесу регіональної соціалізації є людина з високим рівнем розуміння громадського обов'язку, усвідомлення своїх прав

і свобод, здатністю до самозвіту. Це є гарантією громадянських правил життя регіону.

Що ж варто знати про Закарпаття переселенцям і яким чином слід знаходити ключі до адаптації в нових умовах? Щодо найзахіднішого регіону сучасної України, варто знати, що тут поколіннями вироблені особливі ментальні риси місцевого населення, які є наслідком синтезу багатонаціонального, поліконфесійного мирного співжиття, адаптованого до суспільно-політичних змін, а внаслідок історичних обставин – приналежності до різних політичних систем і політичних культур. Саме це стало головним чинником формування особливої регіональної культури закарпатця та його регіональної ідентифікації, що вибудувало системну сукупність соціокультурних цінностей, пов'язаних із поняттям «мала Батьківщина». Ідентифікація себе з регіоном є джерелом єдності всіх ментально-генетичних особливостей, які виступають природним феноменом поступового зростання рівня регіональної соціалізації, регіональної культури, регіональної громадянськості.

Отже, яким чином відбувається сприйняття/несприйняття переселенцями умов нової малої Батьківщини? Насамперед слід виходити з того, що одним із ключових елементів регіональної ідентифікації є регіональна соціалізація. Під нею розуміється засвоєння норм, цінностей, звичаїв, прийнятих у місцевому співтоваристві. Це своєрідне «правило номер один». Особливо важливою регіональна соціалізація є для мігрантів, переселенців, що недавно оселилися в новому регіоні. Для місцевого населення соціалізація – це поступове засвоєння регіональної ментальності з дитинства. Це процес зазвичай стихійний і він самоорганізується. Для переселенців можливе розроблення нових соціальних технологій регіональної соціалізації з метою більш швидкої адаптації до нових умов життя.

У нашій ситуації важливою є природна мета регіональної соціалізації – формування повноцінного члена регіональної громади, який засвоїв норми регіонального життя, ідентифікує себе з регіоном і відтворює цінності громади. Для цього й потрібна просвітницька адаптація переселенців у новому регіональному середовищі й формування відносин, пов'язаних із соціальними ролями, які притаманні регіону. Варто припустити, що основні принципи регіонального співжиття не приживуться, якщо вони цілеспрямовано не будуть передаватися наступним поколінням, адже в процесі соціалізації мешканці регіону з дитинства засвоюють комплекс цінностей і ролей, які притаманні мешканцю цієї території, що забезпечує входження людини в соціальне середовище громади.

Наука свідчить, що в регіоні реалізуються механізми соціального контролю, що забезпечує дотримання в поведінці індивіда певних норм

регіонального життя. Регіональна соціалізація може розглядатися як складова частина такого процесу, під час якого відбувається відтворення й подальший розвиток суспільних якостей суб'єктів. Крім того, регіональна соціалізація охоплює процес становлення громадянина як суб'єкта соціальних відносин у регіоні й регіональній діяльності, насамперед шляхом оволодіння ним відповідними знаннями, цінностями, нормами, орієнтаціями, зразками регіональної поведінки [3]. Однак регіональна соціалізація – це не лише засвоєння певних зразків відносин і знань, але й зміна їх на особисті орієнтири та настанови, унаслідок чого формується регіональна свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень регіональної культури. Одним із її ключових напрямів є формування регіональної громадянської культури. Це своєрідне «правило номер два». Зокрема, є три типи такої культури, і вони реалізуються залежно від участі нових членів регіонального соціуму в соціально-політичному житті регіону. Ця типологія неабияк корелює з нашим прикладом.

Отже, знайомство переселенців із новим регіоном породжує щонайменше три типи регіокультури. Вони реалізуються залежно від участі нових членів регіонального соціуму (переселенців) у соціально-політичному житті нового регіону.

Перший тип характеризується наявністю в прибулого нерозвинutoї регіональної культури, яка відзначається відсутністю в громадян-переселенців інтересу до регіонального життя [3]. Це визначається байдужістю до нового середовища й відсутністю бажання до просвітницької адаптації. Культура й історія нового регіону можуть сприйматися переселенцем як байдуже, так і зневажливо.

Другий тип характеризується пасивністю регіокультури. Вона відображає характерну незацікавленість громадян-переселенців у регіональних процесах і їхню слабку участь у функціонуванні регіональної системи [3]. Цей тип відзначається обмеженням вирішення побутових проблем, працевлаштуванням тощо.

Третій тип – активна регіокультура, для якої притаманна зацікавленість громадян у справах регіону й активна участь у громадському житті [3]. Цей тип рекрутує й регіональні еліти із середовища «не місцевих». Він властивий громадським і політичним активістам, ученим, бізнесменам.

Досить поширеною є емоційна типологія. Характерно, що в регіоні люди часто поділяють людей на «наших» і «не наших», «чужих». Свій регіон теж належить до категорії «наших», що є підставою для формування почуття жителя регіону не формально, а на емоційному рівні. Але ця типологія є найпростішою й сприймається громадянами як буденна.

Регіональним ідентифікатором є й регіональна громадянськість. Це своєрідне «правило номер

три». Його обґрунтування полягає в тому, що стрижнем регіональної соціалізації є формування специфічних комунікативних потреб, зміст яких полягає в прагненні бути в контакт з місцевою громадою. Такі контакти свідомо регулюються індивідом залежно від особливостей рівня задоволення потреб, індивідуальної ідентичності.

Ми ведемо до того, що індикатором успішності регіональної соціалізації є сформована регіональна ідентичність, усвідомлення себе членом регіональної громади.

Значна частина закарпатців глибоко ідентифікує себе з регіоном, любить його, пишається ним. Проте в їхній свідомості поняття патріота регіону та члена громади різняться. Можна бути патріотом, але не почувати себе членом громади. Однією з причин цього є не тільки аморфність регіонального співтовариства, але й різниця в ментальності.

Соціалізація відбувається на тлі специфічної регіональної ментальності та є засобом відтворення цієї ментальності. Ментальність жителів регіону можна визначити як цілісні риси колективної свідомості й почуття громади, що виявляються в однотипних поведінкових реакціях і оцінках різних сторін життєдіяльності регіону.

Оскільки структура жителів неоднорідна за соціальними й демографічними ознаками, то є деякі розходження в ментальності різних соціально-демографічних і соціальних груп. Розуміння особливостей ментальності як у цілому мешканців регіону, так і окремих груп населення дозволить більш усвідомлено здійснювати соціальне управління, ураховувати потреби мешканців регіону, адекватно діяти в різних ситуаціях регіонального життя з урахуванням очікуваних реакцій. У демократичному суспільстві соціально адекватний соціальний менеджмент є гуманістично орієнтованим і більш ефективним.

Одним із важливих компонентів ментальності жителів регіону є їхнє особисте ставлення до регіону. Якщо людина любить регіон, значить, вона визнає його значимим для себе, вона визнає його як об'єкт, гідний себе, а себе визнає гідним йому. Тут також виявляються емоційні умови регіональної ідентифікації. Ідентифікувати себе як жителя конкретного регіону легше, якщо любиш його. Це також умова громадської активності, емоційна основа бажання взяти на себе відповідальність за долю регіону. У цілому долі регіону й людини переплітаються в позитивному аспекті цього взаємовпливу, якщо людина любить свій регіон. Тому багато в чому оцінка регіону залежить від особистого ставлення до нього. Той, хто любить регіон, готовий бачити в ньому більше позитивного, ніж ті, хто регіон не любить. Виходячи із синтезу понять любові й гордості за свою малу Батьківщину, можна виділити типологію жителів за характером регіональної ідентифікації.

До першого типу належать громадяни, які люблять регіон і пишуться ним (повна позитивна ідентифікація).

До другого типу – ті, хто любить регіон, але не пишеться ним (амбівалентна ідентифікація).

До третього типу – ті, котрі не люблять регіон і не пишуться ним (негативна ідентичність).

До четвертого типу – так звані нейтральні, тобто ті, котрі не визначилися, мають розмиту, нечітку ідентифікацію [3].

Переселенці можуть потрапляти в різні типові групи, і з ними слід працювати в напрямку про-світницької адаптації.

Варто пам'ятати, що негативно на рівень регіональної ідентичності впливає й соціально-економічне становище регіону. Якщо регіон нездатний задовольняти потреби людини, то вичерпується ресурс ідентичності. Навіть якщо людина має високу регіональну ідентичність у результаті успішної соціалізації, може виникнути ситуація, коли за умови постійного незадоволення потреб відбувається криза ідентичності без втрати загального рівня соціалізації. У цьому контексті відповідь дає поняття «регіональна громадянськість». Воно означає активне й свідоме включення громадян у справи регіонального життя, прихильність до інтересів регіону, готовність відстоювати їх. Але формування регіональної громадянськості залежить від рівня регіональної соціалізованості [3]. Незважаючи на це, регіональна громадянськість є елементом загальнодержавної громадянськості. Однак слід наголосити, що без регіональної громадянськості не може бути міцною й повноцінною загальною громадянськістю. І навпаки, регіональна громадянськість не може сформуватися без міцного підґрунтя загальної громадянськості. Протилежністю громадянськості є байдужість. Ідеться про тих громадян, рівень регіональної соціалізації яких знижений, тобто в них слабо виражена така частина регіональної свідомості, як громадянськість. Рівень регіональної громадянськості певною мірою може бути емпірично представлений ступенем активності у справах регіонального самоврядування. Регіональна громадянськість також тісно пов'язана з місцевим патріотизмом, або ж локалпатріотизмом, є його вищою формою.

Отже, варто погодитися, що регіональна громадянськість є характеристикою особистості, яка відображає певну позицію щодо рідної землі, регіону, природи, історії краю. Регіональна громадянськість включає культурно-національні цінності, суверенність, почуття єдності громади. Громадянин відчуває відповідальність за долю регіону, емоційно переживає його проблеми. На першому етапі становлення громадянськості формується почуття приналежності до регіону, особиста ідентифікація з регіоном. На більш високих

етапах регіональної соціалізації людина розглядає цінності регіону як власні [3].

Таким чином, внутрішньою умовою становлення громадянськості є розвинена особистість індивіда, яка сприймає новий регіон під впливом зовнішньої термінології («край», «батьківщина», «регіональність», «національність» тощо). Регіональна ідентичність і громадянськість є виявом регіональної суверенності. Проте ці поняття можуть неадекватно політизуватися й подаватися як посилення залежності від «центру», що подекуди розглядається пересічними громадянами регіону як обмеження їхнього права. Рівень почуття суверенності та регіонального патріотизму може перебувати в межах від активного відстоювання до пасивної позиції. Ця важлива якість може не усвідомлюватися, але проявляється за умови надлишкової політичної загрози для регіонального суверенітету від «центру» чи від бізнес-груп інших регіонів [5, с. 172–173].

Отже, бажаною моделлю й кінцевою метою процесу регіональної соціалізації є людина з високим рівнем розуміння громадянського обов'язку, усвідомлення своїх прав і свобод, здатністю до самозвіту. Це є гарантією громадських чеснот самого регіону й громадсько-суспільних відносин у ньому, зокрема в усвідомленні загальнодержавних, національних цінностей. У цьому процесі вимальовується й динамічний аспект регіональної свідомості, який є сприйняттям суб'єктом тієї частини реальності, що пов'язана з регіоном. Знання й уявлення про регіон не є продуктами індивідуальної свідомості. Особистість здобуває їх із навколишнього середовища в ході регіональної соціалізації, формує регіональну громадянську культуру, громадянську компетентність, сприяє ідентифікації жителів із регіоном і відчуттю єдності з громадою.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що попри стереотипні й інформаційно-зомбовані думки східноукраїнців про «нетолерантні» та «радикально-націоналістичні» настрої в регіонах Західної України, реальний стан речей є об'єктивно іншим. Так склалося історично, що ментальний сегмент регіональної культури західноукраїнця (і особливо закарпатця) сформований генетично в умовах співжиття різних національностей та народностей і має цікаві регіональні особливості, які вкоренилися в регіональному просторі й вплинули на визрівання особливого ліберального формату регіонального соціуму західноукраїнського зразка. Проте неможливо відкидати своєрідність і відмінність регіональних культур українського «східняка» й «західняка» [1, с. 80–82]. Більше того, багатонаціональний склад західноукраїнських регіонів – це симбіоз соціокультурного міксу з ментально-ліберальними рисами місцевих жителів, які, з одного боку, навчилися з повагою ставитися один

до одного, а з іншого – нетерпимо до зневаги політичними елітами «центру» своїх традицій. Тому важливим компонентом мирного співжиття є знову ж таки виважена етнонаціональна політика правлячих кіл стосовно регіональних культур. Толерантне співіснування різноманітних культур є індикатором людяності та гуманності західноукраїнського співтовариства, а отже, умовою цивілізаційного й організаційного єднання зі справжніми світовими

демократичними цінностями в перспективі. Але внаслідок обставин, пов'язаних із війною на Сході України, з'явилися вимушені внутрішні переселенці, яким необхідно враховувати особливості неоднорідності процесів регіональної соціалізації та культурної адаптації з метою уникнення ймовірних загроз зіткнення ментальних і політичних культур для стабільного розвитку громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Журженко Т. Міф про дві України: (з приводу ст. М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де)конструкція») / Т. Журженко // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 78–83.
2. Закарпаття не є лідером за кількістю переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zaholovok.com.ua/zakarpattya-ne-je-liderom-za-kilkisty-pereselentsiv>.
3. Регіональна ідентифікація та соціалізація: сутність та якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://safari-perm.ru/osnovi-menedzhmentu/442-regionalna-identifikaciya-ta-socializaciya-sutnist-ta-yakosti.html>.
4. Судин Д. Українська національна ідентичність: змістовне наповнення в регіональному та віковому вимірі / Д. Судин // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. – Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 2012. – С. 119–127.
5. Токар М. Сучасні загрози регіоналізму для Західної України / М. Токар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 1 (18): Матеріали міжнародної наукової конференції «Політичні кризи в державах і регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століття». – Ужгород, 2015. – С. 172–174.